

מה זה ולמה לימודים קלאסיים?

פרופ' רחל צלניק-אברמוביץ

לשאלות האלה, שלעתים קרובות שואלים אותנו הלומדים והמלמדים לימודים קלאסיים, יש תשובות סטנדרטיות. אף שהן סטנדרטיות, אין הן בהכרח לא נכונות; אלה התשובות הנכונות לכלל. שהרי שאלות אלה, למעשה, הן השאלות שבבסיס כל מחקר. וכל מחקר מתחיל בסקרנות – בלעדיה לא נשאל שאלות, לא נתהה על הסובב אותנו ועל המצוי בנו, ולא ננסה להשיג תשובות.

היוונים (ואחריהם הרומאים) נחשבים לראשונים ששאלו מה ולמה בלי להסתפק בתשובות מתחום האמונה הדתית, או לפחות הראשונים שהותירו מורשת מנוסחת וכתובה כמענה לשאלות האלה – בכל תחומי הידע: אם בתחום המדעים (מתמטיקה לענפיה, פיזיקה, ביולוגיה לענפיה, רפואה), ואם בתחום שהיום נקרא מדעי הרוח והחברה (היסטוריה, חקר הספרות, בלשנות, סוציולוגיה, מדע המדינה, משפט). "חיים ללא חקירה אינם חיים ראויים לאדם" – כך, לפי אפלטון, אמר סוקראטס לשופטיו ($\acute{\alpha}\nu\theta\rho\acute{\omega}\pi\omega\varsigma$, אפלטון, אפולוגיה, 38א).

אין זו התשובה הסטנדרטית המלאה; בהמשך הדברים אתן אותה. אבל תחילה אני מבקשת לספר "מה ולמה" לימודים קלאסיים בשבילי.

אל הלימודים הקלאסיים הגעתי לפני שנים רבות, ומעולם לא התחרטתי. הסקרנות, התאוה לדעת, אהבת היופי, ההתפעמות מן היצירות הספרותיות, על כל סוגותיהן, ההתפעלות מן היצירות הוויזואליות, האתגרים האינטלקטואליים – כל אלה נמצאו בתחום הזה ולא אכזבו. אבל הפעם הראשונה שבה הבנתי הבנה עמוקה מהו החיבור שלי אל התרבויות העתיקות האלה ויכולתי לתת לכך ניסוח מדוייק, היתה כשקראתי מה קשר אדם אחר – העתונאי, הסופר והמשורר הפולני רישרד קפושצ'ינסקי (Ryszard Kapuściński, 1932-2007) – אל התרבות העתיקה של יוון, וליתר דיוק אל אחד מנציגיה, ההיסטוריון הרודוטוס.

ככתב החוץ של סוכנות הידיעות הפולנית עד 1981 הסתובב קפושצ'ינסקי בעולם והיה עד לאירועים הפוליטיים באפריקה, אסיה ואמריקה הלטינית. שניים מספריו תורגמו לעברית: *הקיסר: נפילתו של רודן* (1989), על נפילתו של שליט אתיופיה היילה סילאסי, ו*אימפריה* (1993), על יחסו לברית המועצות ועל מסעותיו בה. בשנת 2004 התפרסם ספרו האחרון *מסעות עם הרודוטוס* (תורגם לאנגלית: *Travels with Herodotus*). בפתח הספר מספר קפושצ'ינסקי כיצד ב-1954, בתחילת דרכו העתונאית, נשלח להודו. העורכת הראשית של העיתון שבו עבד העניקה לו מתנה לדרך, שאותה הוא מתאר כך: "היה זה ספר עבה עם כריכה צהובה קשה. על חזית הכריכה, באותיות זהב, נחרתו המילים 'הרודוטוס, היסטוריה'" (*Travels with Herodotus*, Penguin). 10 p. (2007). קפושצ'ינסקי יצא למסעותיו בהודו, בסין ובאפריקה עם ספרו של הרודוטוס בכיסו. כמו ההיסטוריון היווני העתיק, בכל מפגש עם תרבות חדשה לו, צלל קפושצ'ינסקי לתוכה, סקרן וחד-אבחנה, צמא להבין את ההיסטוריה של המקום ואת דרך החשיבה והמנהגים של אנשיו. מסעותיו של הרודוטוס (בערך 484

– 420 לפסה"ג) – מי שכונה כבר בעת העתיקה "אבי ההיסטוריה", נסע למקומות שונים לצורך תחקיריו וכתב על תרבויות שונות – מתמזגים עם אלה שלו: לעתים קרובות חש קפושציניסקי שהוא יוצא לשני מסעות בו-זמנית – מסעותיו בעקבות משימתו העתונאית ומסעותיו בעקבות הרודוטוס. כל חייו כעתונאי, אמר, הם דיאלוג עם היצירה העתונאית הגדולה הראשונה בספרות העולם, יצירה שהיא על-זמנית – *ההיסטוריה* של הרודוטוס. האדם מטבעו, אמר קפושציניסקי, הוא יצור המעדיף מנוחה; אנשים שחוצים את העולם במטרה להכירו, לחקור אותו, להבין אותו, ואחר כך מעלים את ממצאיהם על הכתב – אנשים כאלה תמיד היו יוצאי דופן.

לא היתה זאת הפעם הראשונה שקפושציניסקי נתקל בשמו של הרודוטוס. היה זה בהרצאה על יוון העתיקה ששמע מפי הפרופסור Iza Biezuńska-Małowist בשנת 1951 במחלקה להיסטוריה באוניברסיטת ורשה. אבל קפושציניסקי וחבריו הסטודנטים לא יכלו אז לקרוא את הרודוטוס: התרגום לפולנית, שנעשה באמצע שנות ה-40 של המאה ה-20, נאסר להדפסה ולהפצה. "מי נתן את ההוראה?" שואל קפושציניסקי, ומשער שהיה זה הצנזור; כאמור, רק בשנת 1954 הותר הפרסום והיה אפשר להשיג את הספר. מדוע נאסר הפרסום? אפשר לשער השערות, כותב קפושציניסקי: היה זה בתקופה שלפני מותו של סטאלין ובזמן שתחנות הרדיו במערב החלו לדווח על מחלתו.

אבל הרודוטוס? ספר שנכתב לפני 2,500 שנה? ובכן, כן, שהרי כל מחשבתנו, השקפותינו והספרים שקראנו נשלטו בשנים ההן על-ידי אובססיה לארמזים (allusions). כל מילה העלתה על הדעת מילה אחרת; לכל מילה היתה משמעות כפולה, תחתית כפולה, משמעות נסתרת; כל מילה הכילה משהו מוצפן, מוסווה בערמומיות. דבר לעולם לא היה פשוט, מילולי, חד-משמעי ... וכך, אדם שהוא כה אכול באובססיה לארמזים פותח את ספרו של הרודוטוס. כמה ארמזים הוא ימצא שם! היצירה *היסטוריה* מכילה תשעה ספרים, וכל אחד מהם הוא ארמזים על גבי ארמזים. נניח שהוא פותח, במקרה, את הספר החמישי. הוא פותח אותו, קורא ולומד שבקורינתוס, לאחר 30 שנים של שלטון דמים, הטירן קיפסלוס מת ואחריו משל בנו, פריאנדרוס, שלימים יתגלה שהוא אף יותר צמא-דם מאביו. פריאנדרוס זה, כשעדיין היה דיקטטור-מתמחה, רצה ללמוד כיצד לשרוד בשלטון, ולכן שלח שליח אל הטירן של מילטוס, תראסיבולוס הזקן, לשאול לעצתו מהי הדרך הטובה ביותר להחזיק את העם בפחד עבדתי וכניעות. (*Travels with Herodotus*,) pp. 6-8

כאן מצטט קפושציניסקי מספרו של הרודוטוס (1, 20-23), המספר כיצד תראסיבולוס לקח את השליח לשדה חיטה, ובעודו מהלך בשדה, בכל פעם שראה שיבולת גבוהה מן האחרות, חתך אותה והשליכה. כך עשה עד שהשחית את כל השיבולים הטובות ביותר. כשהשליח חזר וסיפר לו על מעשהו המוזר של תראסיבולוס, הבין פריאנדרוס שעצתו של תראסיבולוס היתה להרוג את כל האזרחים הבולטים. הסיפור הזה בוודאי מוכר לרבים, וה"ארמז" שאנשי המפלגה הקומוניסטית השלטת בפולין בראשית שנות החמישים היו עשויים למצוא בו, גם הוא ברור לכול. אבל לא רק משום כך נאסר הרודוטוס להפצה. הקורא בו יעמוד מייד על רוחו החופשייה, סקרנותו שאינה יודעת גבולות – הן גבולות גיאוגרפיים, הן פוליטיים והן תרבותיים. שהרי

"היסטוריה", המילה שהרודוטוס השתמש בה לתיאור יצירתו, מובנה הראשון ביוונית עתיקה הוא "חקירה". לקרוא את הרודוטוס משמעו להבין מהו "אזרח העולם" במלוא מובן המילה. הרודוטוס הוא הנוסע במרחב ובזמן; דרכו מתפתלת בין יבשות, ארצות ועמים; בין הלשון השירית ההומרית ללשון הפרוזה; בין סיפורים מסורתיים ומיתוסים לבין ניתוחים רציונליים. כמו רבים מן ההיסטוריונים, גם הרודוטוס היה גולה. ככזה, הוא היה משוחרר מעכבות פוליטיות, משפחתיות ואתנו-צנטריות. דיווחיו על הפרסים, הבלבים והמצרים – גם אם הם לוקים בחוסר דיוקים ובהגזמות – מציגים אותו כאדם חסר משוא פנים, כזה המתאים למודל שמציב לוקיאנוס (בערך 120-190 לסה"נ) בחיבורו *כיצד יש לכתוב היסטוריה*, 41: "ההיסטוריון צריך להיות חסר פחד, לא משוחד, חופשי, חסיד חירות הדיבור והאמת, קורא לדבר בשמו, לא נכנע לאהדה או לשנאה, לא חס ולא מרחם ולא מתבייש מאיש, שופט חסר פניות... זר וחסר מולדת בספריו, אדון לעצמו וחסר מלך, לא מתחשב בדעתו של זה או זה, אלא מספר את אשר אירע". או למודל שהציב לעצמו ההיסטוריון הרומי טקיטוס (58-117 לסה"נ): לתאר הכול "ללא פחד ומשוא פנים, מניעים שמהם אני רחוק" (*ספרי השנים*, 1.1).

את ספרו של קפושצ'ינסקי קראתי לאחר שכבר תרגמתי ביחד עם פרופ' בנימין שימרון ז"ל את הרודוטוס לעברית (יצא לאור לראשונה ב-1998 בהוצאת פפירוס-דיונון); אחרי שכבר הלכתי שבי אחרי ההיסטוריון היווני, עם סקרנותו והתפעלותו מהסובב אותו. לא פלא אפוא שקראתי בשקיקה את קפושצ'ינסקי וראיתי בו בן-ברית. אבל ההתרגשות מכך שמצאתי את הקשר החזק לעבר באמצעות בני-ברית מתווכים התחזקה עוד יותר למקרא דיווחו של קפושצ'ינסקי על פגישתו הראשונה עם השם הרודוטוס (שאותה תיארת לעיל). שכן פרופ' Biezuńska-Małowist (1917-1995), שבכיתתה למד באוניברסיטת ורשה, היא שם מוכר מאוד עבורי. היא היתה חוקרת חשובה של העבדות העתיקה, ומחקרה – ביחוד אלה שדנו בעבדות במצרים בתקופה ההלניסטית והרומית – סייעו לי מאוד במחקרי שלי. הפגישה בה בין דפי ספרו של קפושצ'ינסקי החייתה את מי שעד אז היתה רק שם: "לפרופסור יש קול שלו, רך, שקול. עיניה הכהות, העירניות, מביטות בנו מבעד למשקפיים עבי-עדשות בסקרנות גלויה. ישובה על הקתדרה המוגבהת היא צופה על מאה אנשים צעירים, שלרובם אין מושג שסולון היה גדול, אינם יודעים את הסיבה לייאווה של אנטיגונה ולא יכולים להסביר כיצד משך תמיסטוקלס את הפרסים למלכודת" (*Travels with Herodotus*, p. 3).

בשנת 1992 יצא לאור ספרו של מייקל אונדאטיה *הפצוע האנגלי* (עיבוד לקולנוע יצא לאקרנים בשנת 1996 בבימויו של אנתוני מינגלה; תרגום לעברית יצא בשנת 2001 בהוצאת ידיעות אחרונות). עלילת הספר מתרחשת בזמן מלחמת העולם השנייה. הפצוע, לאסלו דה אלמאשי, הוא גיאוגרף הונגרי, שבשלהי שנות ה-30 עסק במיפוי מדבר לוב עבור החברה הגיאוגרפית המלכותית של בריטניה וניהל רומן עם אשת איש. בניסיונו להצילה הוא נפצע קשה מאש תותח גרמני. כיצד משתלב כאן הרודוטוס? דה אלמאשי מסתובב במדבר לוב עם ספרו של הרודוטוס, שתיאר את מצרים ולוב. דפי העותק של דה אלמאשי מלאים בהערותיו, במפות, באיורים ובגזירים מספרים אחרים. זהו "המדריך" שלו במסעותיו, וסיפור התאהבותו באשת איש ופציעתו הם הגרסה האישית שלו לסיפורו של ג'יגס שצפה באשתו העירומה של מלכו קנדאוֹלֶס, וצאצאיו היו עתידים להיענש על כך (סיפור המופיע בספר הראשון של ההיסטוריה של הרודוטוס, בפרקים 7-14). בספרו של אונדאטיה אומר הגיבור כי הוא מדמיין את הרודוטוס כאחד מאנשי המדבר הפשוטים, שנודדים מנווה מדבר אחד למשנהו

סוחרים באגדות וצורכים הכול ללא חשד (ואכן, הרודוטוס כותב בספר ז', פרק 152: "אני חייב לספר את מה שמספרים, אבל איני חייב להאמין בכל דבר...").

הנה קולות מן העבר הרחוק מאוד מגיעים אל ימינו דרך קולותיהם של אחרים.

ובכל זאת, מה ולמה לימודים קלאסיים למי שטרם טעם מהם?

התרבות שהתפתחה ביוון וברומא העתיקות מוכרת בשם "התרבות הקלאסית". ממנה צמחו והתפתחו הספרות, האמנות, הפילוסופיה, המחשבה המדינית והמדעים שעיצבו ועדיין מעצבים את חיינו היום. הסוגות הספרותיות שאנו קוראים היום התפתחו ביוון העתיקה; האמנות הויזואלית המודרנית התעצבה בהשפעת היצירות האמנותיות של היוונים והרומאים; רבות מן השאלות הפילוסופיות שעדיין מעסיקות אותנו קיבלו את ניסוחן הראשוני בכתביהם של הפילוסופים היוונים והרומאים; הסדרי השלטון המודרניים, והעקרונות הפוליטיים שעליהם הם מבוססים, כמו גם מערכות המשפט והחוק השוררות בעולם המודרני, חבים את לידתם ואת המונחים המשמשים אותם ליוון ורומא העתיקות; גם בתחום המדעים – למשל, המתמטיקה, האסטרונומיה, הגיאומטריה, הביולוגיה – היו אלה הוגים יוונים ורומיים שסללו את הדרך לחקירה ולתגליות, והניחו שיטות מחקר ומושגים שמשמשים אותנו עד היום. ללמוד לימודים קלאסיים, אפוא, הוא קודם כול להיות משכיל; ושנית – ללמוד על עצמנו היום. בפראפרזה על דברי עקביא בן מהללאל, התשובה לשאלה "למה לימודים קלאסיים?" יכולה להיות "דע מנין באת ולאן אתה הולך" (משנה אבות ג א).

